

<https://jpll.ui.ac.ir/?lang=en>

Research on Mystical Literature

E-ISSN: 2476-3292

Document Type: Research Paper

Vol. 20, Issue 2, No.57, 2026, pp. 99-114

Received: 29/01/2026

Accepted: 19/08/2026

An Analysis of Prophet Abraham's Tale in *Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar* in Light of the Hero's Journey

Marjan Galedari Najafabadi

PhD Candidate, Department of Persian Language and Literature, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran

m.galedari@iau.ac.ir

Shahrzad Niazi *

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran

shahrzadniazi@iau.ac.ir

Bitā Noorian

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran

Bnoor1997@iau.ac.ir

Mahboobeh Khorasani

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran

khorasani2004@iau.ac.ir

Abstract

The Hero's Journey is a narrative pattern introduced by Joseph Campbell, who identified fundamental similarities through a comparative study of myths from different cultures and historical periods. He proposed that the hero's journey generally consists of three major stages: departure, initiation, and return. In this process, the hero separates from the familiar world into an unknown realm, encounters trials that lead to achievement or enlightenment, and ultimately returns after enduring hardships and undergoing inner transformation. Most commonly associated with mythological and epic narratives, this model can also be applied to mystical texts and descriptions of spiritual wayfaring. Maybudi's *Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar* presents the prophets' tales in a way that emphasizes their spiritual journeys and modes of conduct. Among these figures, Prophet Abraham stands out as a spiritual hero who reaches ultimate divine proximity through continuous trials and steadfast faith. This study applies a descriptive-analytical method to examine Abraham's journeys as depicted in this work and to evaluate the extent to which they correspond to Campbell's Hero's Journey model. The findings reveal that while Abraham's journeys align with Campbell's pattern in certain subsidiary stages, they do not consistently conform to the full three-stage structure. Instead, the repetition of specific stages across different journeys suggests the presence of a distinctive, seven-stage spiritual pattern unique to this prophetic narrative.

Keywords: Hero's Journey, *Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar*, Prophet Abraham, Abulfazl Rashid al-din Maybudi, Campbell.

* Corresponding author

Galedari Najafabadi, M. , Niazi, S. , Noorian, B. and Khorasani, M. (2026). An Analysis of Prophet Abraham's Tale in *Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar* in Light of the Hero's Journey. *Research on Mystical Literature*, 20(2), 99-114. 2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

10.22108/jpll.2026.148165.1980

Introduction

Campbell noticed similarities among myths from different countries by examining them and presented his hero's journey model in *The Hero with a Thousand Faces*. He believed that every hero completes his journey through three main stages and seventeen subsidiary stages. In the stage of departure, or separation, the hero enters an unknown world to encounter the subsidiary stages of the call to begin the journey, refusal of the call, supernatural aid, crossing the first threshold, and the belly of the whale. In initiation, the hero enters the subsidiary stages of the road of trials, meeting with the goddess, the woman as temptress, atonement with the father, apotheosis, and the ultimate boon, and emerges from them victoriously. In the stage of return, the hero encounters the subsidiary stages of refusal of the return, the magic flight, rescue from without, crossing the return threshold, master of the two worlds, and freedom to live. Finally, after enduring many hardships, he brings the adventure to an end and returns to his own world with inner perfection.

This journey is not limited to myths; many texts and commentaries have similarly devoted attention to the mystics' spiritual journey (*sayr va solūk*). One of these well-known mystical commentaries is Maybudi's *Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar*, whose Stage III includes mystical explanations and interpretations of the prophets' tales in accordance with the Quran. It describes these religious heroes and discusses their mystical stations and spiritual wayfaring.

Mythological stories and legends share many similarities with Campbell's model; however, the present study aims to determine the overall structure of Prophet Abraham's journeys and the extent to which they correspond to it. This study shows that Abraham's journeys align with Campbell's model in their principal structure; however, the repetition of certain subsidiary stages and the omission of others create a distinct model for this religious hero's journeys.

Review of Literature

In most studies related to Quranic narratives and the prophets' tales, authors have analyzed narrative structure, semiotics, characterization, and morphology. They have also compared these stories to sacred scriptures and commentaries. In artistic studies, the predominant approach is the interpretation of pictorial narratives and the comparison of their illustrations. Although many researchers have addressed the hero's journey, no study has directly discussed it in the context of *Kashf al-Asrar*. Therefore, this review only mentions several studies relevant to the present research in terms of both approach and textual focus.

Arian (2009) discusses the importance of travel and its various forms in mysticism and considers the outward journey a prelude to the inward journey. Citing mystical figures, Quranic verses, and prophetic traditions, he identifies subsistence in God (*baqā' bi-Allāh*) as the ultimate perfection of this journey. Keeler (2015) explains Maybudi's hermeneutics in *Kashf al-Asrar* and its characteristics, discussing mystical teachings and mystical interpretations of the prophets' tales, especially those of Abraham, Moses, and Joseph. Samizadeh and Khojasteh Gazzafroudi (2016) explain the similarities between the journeys of epic and mystical heroes according to the hero's journey model and regard the result of this journey as the perfection of both the hero and those around him. Sajjadi et al. (2016) examine Abraham's process of spiritual development and investigate several of his stations, such as seeking, union, trust, submission, and intimate friendship (*khullat*), from a mystical perspective. Shirani et al. (2018) investigate the stages of spiritual wayfaring and human spiritual perfection in Stage III of *Kashf al-Asrar*. Their focus is primarily on the didactic aspect of the text and the explanation of mystical teachings that Maybudi has connected with the Holy Quran. Mohseni et al. (2022) discuss symbolism, allusion, and the semantic and layered networks of texts. They examine Maybudi's purpose in presenting these mysteries in Stage III of *Kashf al-Asrar*, considering his esoteric interpretations as produced by his language and worldview and his prose as characterized by semantic complexity. Pazhoohandeh and Dastgheib (2024) examine the characters in thirty-seven Sufi anecdotes from *Kashf al-Asrar* and discuss inner transformation, how it occurs, the narrative elements of these anecdotes, and their contribution to a fuller understanding of the commentary.

Methodology

The present study employs a descriptive-analytical method. In addition to comparison and content analysis based on Campbell's theory, the study presents a pattern of Abraham's journeys through tables and diagrams.

Results

Every hero passes through certain stages to attain his purpose and desired goal, enabling those around him to benefit from them as well. This gives rise to similar stages for all heroes in every journey, although they may differ greatly in nature. Campbell expresses this through the three principal stages of departure, initiation, and return, together with seventeen subsidiary stages.

Comparing Abraham's six journeys with this model, one can observe the principal stages and some of the subsidiary stages, whether the journey is outward, inward, or both outward and inward. The findings show that in five of Abraham's journeys, all three principal stages of departure, initiation, and return are present. Among the subsidiary stages are the call to begin the journey, supernatural aid, crossing the first threshold, the belly of the whale, the road of trials, the ultimate boon, and crossing the return threshold. The main difference, then, lies in the order and number of the principal and subsidiary stages of each journey.

The examination of the principal stages in these journeys reveals that, despite the similarities, in two of them initiation comes first and is repeated after departure. This is because God blesses Abraham before these journeys. Furthermore, in one journey the stage of return is absent because people do not seek to benefit from Abraham's blessing, and returning to them would have no benefit.

The examination of the subsidiary stages also shows that five to seven subsidiary stages from Campbell's model, as mentioned above, appear consistently and recurrently in Abraham's journeys. Among these, supernatural aid appears in four journeys, crossing the return threshold appears in five, and the remaining stages appear in all six journeys. In some of these stages, there are also differences in nature, as follows:

1. In myths, the one who calls the hero to the journey is ugly and frightening, and supernatural aid reaches the hero through magical talismans and by means of old and ugly agents. In Abraham's story, however, the caller is God, who is the manifestation of perfection and beauty, and His aid reaches the hero either directly or through Gabriel, the archangel.

2. In myths, the hero may refuse the call and reject it, whereas Abraham accepts every call, even when it is unpleasant for him, such as his family's migration.

3. The mythological hero may refuse to return or become hesitant after completing the journey; however, Abraham refuses to return only in one journey, when, by God's command, he leaves Nimrod and that land to save himself.

What is noteworthy in this comparison of the journeys is that the same subsidiary stages recur in all six. This similarity indicates a distinctive structure and pattern in the journeys of this divine prophet and religious hero.

نشریه علمی پژوهش‌های ادب عرفانی

سال بیستم، شماره دوم، پیاپی ۵۷، ۱۴۰۵، صص. ۹۹-۱۱۴

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۱۱/۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۵/۲۸

تحلیل الگوی سفر قهرمان در داستان حضرت ابراهیم در تفسیر کشف الاسرار و عدةالابرار

مرجان گله‌داری نجف‌آبادی، دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

m.galedari@iau.ac.ir

شهرزاد نیازی* ، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

shahrzadniazi@iau.ac.ir

بی‌تا نوریان، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

bnoor1997@iau.ac.ir

محبوبه خراسانی، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

khorasani2004@iau.ac.ir

چکیده

الگوی سفر قهرمان با نام کمبل، اسطوره‌شناس آمریکایی، شناخته می‌شود. کمبل با تطبیق اسطوره‌های متعلق به دوره‌ها و کشورهای مختلف، به شباهت‌هایی میان آن‌ها پی برد و نظریه خود را بر این اساس ارائه کرد که هر قهرمان در سفر خود با سه مرحله اصلی عزیمت، تشرّف و بازگشت مواجه می‌شود. قهرمان از دنیای شناخته خود جدا و به سوی دنیایی ناشناخته رهسپار می‌شود؛ در این مسیر با آزمون‌هایی مواجه می‌شود که پیروزی را برایش به همراه خواهد داشت و سرانجام، پس از تحمل سختی‌های بسیار و پیدایش تغییراتی در وجودش، به دنیای پیشین بازمی‌گردد. اگرچه این الگو بیشتر با اسطوره‌ها و داستان‌های حماسی سازگار است؛ در متون عرفانی و در بیان مراحل سیر وسلوک نیز کاربرد دارد. میبدی در تفسیر ادبی—عرفانی کشف الاسرار و عدةالابرار متناسب با بررسی آیات، به ذکر داستان پیامبران و شیوه سلوک آنان پرداخته است. حضرت ابراهیم یکی از این قهرمانان است؛ میردی که با سیر وسلوک به مقصود و برکت نهایی دست می‌یابد. پژوهش حاضر با روش توصیفی—تحلیلی و با هدف بررسی سفرهای این پیامبر و تبیین میزان تطابق آن‌ها با الگوی کمبل انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که سفرهای حضرت ابراهیم فقط در چند مرحله فرعی، به صورت ثابت، با این الگو همخوانی دارند و تکرار این مراحل در هر سفر، بیانگر وجود ساختار و الگویی خاص در سفرهای این قهرمان دینی است.

واژه‌های کلیدی: سفر قهرمان، کشف الاسرار و عدةالابرار، حضرت ابراهیم، رشیدالدین میبدی، کمبل.

* مسؤول مکاتبات

گله‌داری نجف‌آبادی، مرجان، نیازی، شهرزاد، نوریان، بی‌تا و خراسانی، محبوبه. (۱۴۰۵). تحلیل الگوی سفر قهرمان در داستان حضرت ابراهیم در تفسیر کشف الاسرار و عدةالابرار، پژوهش‌های ادب عرفانی، ۲۰(۲): ۹۹-۱۱۴.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

10.22108/jpll.2026.148165.1980

۱. مقدمه

کمبل با بررسی اسطوره‌های کشورهای مختلف، به شباهت‌هایی میان آن‌ها پی برد و الگوی سفر قهرمان را در کتابی با عنوان *قهرمان هزار چهره* تبیین کرد. وی معتقد بود هر قهرمان سفر خود را با گذر از سه مرحله اصلی و هفده مرحله فرعی به پایان می‌رساند. در مرحله عزیمت یا جدایی، قهرمان به‌سوی دنیایی ناشناخته حرکت می‌کند و مراحل فرعی دعوت به آغاز سفر، ردّ دعوت، امدادهای غیبی، عبور از نخستین آستان و شکم‌نهنگ را پشت سر می‌گذارد. در مرحله آیین تشرّف، وارد مراحل فرعی جاده آزمون‌ها، ملاقات با خدایانو، زن و سوسه‌گر، آشتی و یگانگی با پدر، خدایگان و برکت نهایی می‌شود و با پیروزی از این مرحله بیرون می‌آید. در مرحله بازگشت نیز با مراحل فرعی امتناع از بازگشت، فرار جادویی، دست‌نجات از خارج، عبور از آستان بازگشت، ارباب دو جهان و زندگی آزاد مواجه می‌شود. سرانجام، پس از تحمل سختی‌های بسیار، ماجراجویی خود را به پایان می‌رساند و با دستیابی به تکامل درونی به دنیای خویش بازمی‌گردد.

این سفر فقط به اسطوره‌ها محدود نمی‌شود، بلکه در متن‌ها و تفسیرهای عرفانی نیز به سیروسلوک عارفان توجه خاصی شده است. یکی از این تفسیرهای معروف، کشف‌الاسرار و عدةالابرار میدی است که در نوبت سوم و به تناسب آیات به شرح و تفسیر عرفانی داستان‌های پیامبران و توصیف این قهرمانان دینی می‌پردازد و از مقام‌های عارفانه آنان و شیوه سلوکشان سخن می‌گوید.

داستان‌های اساطیری و افسانه‌ها شباهت بسیاری با الگوی کمبل دارند؛ اما مسئله کانونی پژوهش حاضر این است که سفرهای حضرت ابراهیم تا چه اندازه با این الگو مطابقت دارند و ساختار کلی این سفرها چگونه است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که سفرهای ابراهیم در ساختار اصلی با الگوی کمبل مشابهت دارند؛ با این حال، با توجه به تکرار بعضی مراحل فرعی و حذف برخی دیگر، می‌توان الگویی خاص برای سفرهای این قهرمان دینی در نظر گرفت. روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است. در این پژوهش، افزون‌بر تطبیق و تحلیل محتوا براساس نظریه کمبل، الگوی شش سفر ابراهیم نیز در پایان در قالب جدول و نمودار ارائه شده است.

۲. پیشینه پژوهش

در اغلب پژوهش‌های مرتبط با قصه‌های قرآنی و داستان‌های پیامبران به ساختار روایی، نشانه‌شناسی، شخصیت‌پردازی و ریخت‌شناسی یا مقایسه این داستان‌ها در کتاب‌های مقدّس و تفسیرها پرداخته شده است. در مطالعات هنری نیز بیشتر پژوهش‌ها بر تفسیر روایت‌های تصویری و تطبیق نگاره‌های این داستان‌ها با یکدیگر تمرکز داشته‌اند. با اینکه پژوهشگران بسیاری تاکنون به موضوع سفر قهرمان پرداخته‌اند؛ پژوهش مستقیمی درباره این موضوع در *کشف‌الاسرار* انجام نشده است. از این رو، تنها به چند پژوهش که از نظر رویکرد انتخابی و متنی با تحقیق حاضر مرتبط هستند، اشاره خواهد شد.

آریان (۱۳۹۳) در مقاله «سفر از منظر قرآن، عرفان و ادبیات عرفانی» به اهمیت سفر و انواع آن در عرفان پرداخته و سفر ظاهری را مقدمه‌ای برای سفر باطنی دانسته است. وی با استناد به سخنان عارفان، آیات قرآن و احادیث، بقاءالله را کمال غایی این سفر بیان کرده است. **کیلر (۱۳۹۴)** در کتاب *هرمنوتیک صوفیانه در تفسیر کشف‌الاسرار*، به شرح هرمنوتیک میدی در *کشف‌الاسرار* و چگونگی شکل‌گیری آن پرداخته و از تعالیم عرفانی و تفسیر عارفانه داستان‌های پیامبران، به‌ویژه داستان‌های ابراهیم، موسی و یوسف، سخن گفته است. **سمیع‌زاده و خجسته گزافرودی (۱۳۹۵)** در مقاله

«تحلیل ساختاری سفر قهرمان در حماسه و عرفان براساس نظریه جوزف کمبل»، با توجه به الگوی سفر قهرمان، به بیان شباهت‌های موجود میان سفر قهرمانان حماسی و عرفانی پرداخته‌اند و نتیجه این سفر را تکامل قهرمان و اطرافیان او دانسته‌اند. سجادی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «مقامات حضرت ابراهیم در متون عرفانی منشور فارسی (تا قرن ششم) باتکیه بر کشف الاسرار» به سیر تکامل روحی حضرت ابراهیم پرداخته و چندین مقام او، مانند طلب، جمع، توکل، تسلیم و خلّت را از دیدگاه عرفانی بررسی کرده‌اند. شیرانی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «سلوک عرفانی در کشف الاسرار»، مراحل سلوک و کمال معنوی انسان را در نوبت سوم کشف الاسرار بررسی کرده‌اند و بیشتر به جنبه تعلیمی این متن و تبیین تعالیم و آموزه‌های عرفانی‌ای توجه نشان داده‌اند که میدی آن‌ها را با قرآن کریم پیوند داده‌است. محسنی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «شبکه‌های رمزی در نوبت سوم کشف الاسرار» از رمز و اشاره و شبکه‌های معنایی و لایه‌ای متون سخن گفته و به مقصود میدی از ارائه این رازها در نوبت سوم تفسیر کشف الاسرار پرداخته‌اند. آنان تأویلات میدی را حاصل زبان و اندیشه او به دنیا و نثرش را همراه با پیچیدگی‌های معنایی دانسته‌اند. پژوهنده و دستغیب (۱۴۰۳) در مقاله «داستان تحول در کشف الاسرار و عدةالابرار میدی» به بررسی شخصیت‌ها در ۳۷ حکایت صوفیانه از تفسیر کشف الاسرار پرداخته و از دگرگونی و تحول درونی شخصیت‌ها، چگونگی شکل‌گیری آن و عناصر داستانی این حکایت‌ها و تأثیرشان بر دریافت و فهم کامل‌تر تفسیر سخن گفته‌اند.

۳. چهارچوب نظری پژوهش

۳-۱. تفسیر کشف الاسرار و عدةالابرار

این تفسیر در سال ۵۲۰ ه‍.ق. به زبان فارسی و با نثری شیوا و تأثیرپذیری از تفسیر خواجه عبدالله انصاری نوشته شده و در زمره بهترین تفسیرهای ادبی و عرفانی قرار گرفته است. میدی این کتاب را در سه نوبت به صورت ترجمه لفظی آیات، تفسیر و تأویل می‌نویسد. وی در نوبت سوم، ذوق صوفیانه و فضای عرفانی خود را به نمایش می‌گذارد و آن را «رموز عارفان و اشارات صوفیان و لطائف مذکران» (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۱/۱) می‌داند.

در نوبت سوم، داستان‌ها با همان برداشت‌های عارفانه و نکته‌های حکمت‌آموز در سیر و سلوک، از زبان اهل طریقت و براساس هرمنوتیک خاص او، که «بحث از معانی کتاب مقدس و تفسیر اسرار و غموض آن» (شمیسا، ۱۳۸۳، ص. ۲۷۳) است، برای سالکان روایت می‌شوند؛ هرچند «در آن زمان وجود چنین تفسیری خلاف آمد عادت محسوب می‌شده است» (بالو، ۱۳۹۵، ص. ۱۸). میدی هم‌زمان به تفسیر ظاهری و عرفانی قرآن می‌پردازد و هرمنوتیک خود را با دو رویکرد متفاوت روش‌شناختی همراه می‌کند؛ یکی همان روش متعارف تفسیر ظاهری که با تفسیر روایی و تفسیر به رأی درآمیخته است و دیگر رویکرد عرفانی که باید با الهام باطنی همراه باشد و از کوشش عارف فراتر است (کیلر، ۱۳۹۴، ص. ۸۴).

۳-۲. تطبیق سفر قهرمان و سفر عارف

قهرمان و سفر قهرمان از کهن‌الگوهای رایج در تمام جهان است. قهرمان کسی است که به چیزی فراتر از تجربه‌های معمولی دست یافته و زندگی خود را برای چیزی فراتر از خویش‌نثار کرده است (کمبل، ۱۴۰۱ الف، ص. ۱۸۹). او برای رسیدن به این ایثار، که نشانه تحول و آگاهی اوست، ناگزیر از سفر است. سفر قهرمان براساس هسته اسطوره با سه مرحله اصلی «جدایی از

دنیا، نفوذ به دل بعضی از سرچشمه‌های قدرت و بازگشتی حیات‌بخش و شادی‌آور» (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۴۴) همراه می‌شود و قهرمان زمانی که بتواند به تجدید حیات خود یا رساندن برکت به دیگران دست یابد، سفر را پایان می‌دهد.

نکته حائز اهمیت در بررسی سفر قهرمان آن است که هرچند «ماهیت انسان‌مدارانه حماسه و عرفان و حضور بن‌مایه‌ها و کهن‌الگوهای اسطوره‌ای و نمادهای مشترک در کنار جان‌مایه قهرمانی و سلوک حماسه‌گون سالکان و عرفا در طریقت، قرابت این دو نوع ادبی را به یکدیگر باز می‌نمایاند» (سمیع‌زاده و خجسته‌گزارفرودی، ۱۳۹۵، ص. ۴۸)؛ اهمیت مراحل سفر براساس حماسی یا عرفانی بودن آن متفاوت می‌شود؛ زیرا «همه مراحل در همه گونه‌ها یک ارزش واحد ندارند» (نامورمطلق، ۱۳۹۲، ص. ۲۱۲) و ماهیت این سفرها نیز یکسان نیست.

سفرهای حماسی بیشتر به صورت بیرونی و آفاقی انجام می‌شود و سفرهای عرفانی بیشتر به صورت درونی و انفسی؛ اما در هر دو سفر، حرکت لازم است و انتظار تحول وجود دارد. کمبل این سفر را به دو روش جسمانی و معنوی می‌داند (کمبل، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۹). قشیری می‌گوید: «سفری بود بر تن و آن از جایی به جایی انتقال کردن بود و سفری بود به دل و آن از صفتی به دیگر صفتی گشتن بود» (قشیری، ۱۳۸۱، ص. ۴۸۸). البته امکان دارد سفر ظاهری به سفری باطنی منجر شود یا هر دو سفر هم‌زمان با یکدیگر صورت گیرند. در هر صورت، کسی که بتواند از رهگذر سفر به تغییری ذهنی دست یابد، آن را به تغییر عینی تبدیل کند و این دگرگونی را به دیگران نیز منتقل کند، قهرمان کامل است؛ همان کسی که حکیمان او را «انسان کامل» می‌نامند (شهسواری، ۱۴۰۱، ص. ۳۸۸-۳۸۶).

سفر در طریق عرفان «توجه دل به سوی حق است» (سجادی، ۱۴۰۱، ص. ۴۶۶) و عارفان درباره سفر و چگونگی آن دیدگاه‌های متفاوتی دارند. جنید سیاحت را پنجمین بنای تصوف می‌داند (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۴/۴۱۹) و کاشانی معتقد است که هرچند رسیدن به مقصود و مقصد برای طالبان حقیقت و سالکان طریقت وابسته به سفر نیست و بیشتر از آن، به توفیق الهی بستگی دارد؛ بیشتر مشایخ با سفر به کمال رسیده‌اند (کاشانی، ۱۳۷۶، ص. ۲۶۴). بسیاری از عرفا نیز با بیان مقام‌های عارفان به شرح منازل سیروسلوک عرفانی پرداخته و همگی سفر بیرونی و درونی را برای دستیابی به کمال، ضروری و مطلوب دانسته‌اند؛ زیرا سالک الی‌الله باید با سفر از کثرت به وحدت رسد و با گذر از خود و دلبستگی‌هایش، زمینه رسیدن به حقیقت را فراهم سازد. به اعتقاد نسفی انسان در این جهان مسافر است؛ زیرا روحش را برای طلب کمال از عالم علوی به عالم سفلی فرستاده‌اند و زمانی که به آن دست یابد به همان‌جا بازخواهد گشت (نسفی، ۱۳۶۲، ص. ۵۳).

عارفان در تفسیرها و کتاب‌های خود برای تبیین بیشتر این موضوع از داستان پیامبران استفاده کرده‌اند؛ زیرا آنان با بهره‌مندی از الهام و وحی مأمور هدایت دیگران شده و با کوشش و کشش به کمال رسیده‌اند. عرفا به این داستان‌ها نگاهی تأویلی دارند و این نگاه سبب تعدد و تنوع در مقام پیامبران شده است و گاهی آنان را در جایگاه مرید و گاهی مراد قرار می‌دهد (سجادی و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۱۷)؛ بااین حال، در هر دو صورت الگویی شایسته برای سالکان به شمار می‌روند. از طرف دیگر، «از آنجا که در سنت عرفانی، تأویل وقف حال است و هر عارفی باتوجه به سعه وجودی و مرتبه کمالی خود به بطنی از بطون حقیقت دست می‌یابد، پر واضح است که اختلافی در مستنبطات اهل حقیقت پیش آید» (بالو، ۱۳۹۵، ص. ۱۸) و برداشت‌ها در این باره متفاوت باشد.

میدی نیز در تفسیرش به تأویل می‌پردازد و برای ایجاد تنوع و تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب، از داستان‌های پیامبران بهره می‌گیرد. پیامبران در تفسیر او یا همان نقش عمومی خود را دارند که داستان‌شان با روایت‌های آمده در قصص و

اسرائیلیات درهم می‌آمیزد، یا همچون سالکی روحانی‌اند که داستانشان تفسیرهای گوناگونی پیدا می‌کند یا نقشی «فراتاریخی» دارند که جایگاه هریک از آنان را در آفرینش و رستگاری الهی بیان می‌کند (کیلر، ۱۳۹۴، ص. ۲۵۳). آنان در هر نقش به انجام رسالت الهی می‌پردازند و با سیروسلوک و کردارشان دیگران را برای رسیدن به کمال و سعادت هدایت و ترغیب می‌کنند.

میبودی این سلوک عرفانی را در هجده مرحله ایمان، توبه، تقوا، اعتصام، تفویض، توکل، استسلام، صبر، رضا، یقین، خوف و رجا، شکر، فقر، دوستی، ذکر، اخلاص، مشاهده و قرب (شیرانی و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۳۵) بیان می‌کند که هرچند ترتیبی ندارد؛ در ارائه شیوه‌های سیروسلوک و چگونگی آن برای رسیدن سالکان به کمال دارای اهمیت است. سیروسفر ماجرای است که هر کس می‌شناسد و پیرنگی است که در هر داستان مشاهده می‌شود؛ زیرا قهرمان باید الگو باشد و سفر می‌تواند این ویژگی او را به‌خوبی نشان دهد (شهسواری، ۱۴۰۱، ص. ۴۸)؛ چه این سفر واقعی باشد چه غیر واقعی. به اعتقاد کمبل، اگر فردی واقعی در تاریخ کاری بزرگ انجام دهد که او را قهرمان بنامند، افسانه‌پردازان برای او سفری شگفت‌انگیز می‌سازند که با کارهای او تناسب داشته باشد. این سیروسلوک نمادین و نیازمند تفسیر است (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۳۲۶) و می‌توان سفر او و نمادهای موجود در آن را متناسب با نیازهای جامعه تغییر داد و به شکل‌های متنوع به زمان معاصر مربوط دانست؛ زیرا این کهن‌الگو منعطف و با هر زمانی سازگار است (ووگلر، ۱۳۸۷، ص. ۵۰). البته این فرایند زمانی رخ می‌دهد که «کار از ایمان و باور به توضیح و تفسیر» (شمیسا، ۱۳۸۳، ص. ۲۳۵) برسد؛ مانند سرد شدن آتش نمرود بر ابراهیم که می‌تواند رویدادی واقعی و معجزه‌ای برای اثبات نبوت او باشد یا نمادی از آتش هواهای نفسانی که نمی‌تواند به نفس پاکیزه او آسیبی برساند (کیلر، ۱۳۹۴، ص. ۲۵۳). در این صورت، باور مذهبی به تفسیر نزدیک می‌شود و پذیرفتن هر دو نظریه را ممکن می‌سازد.

۴. بحث و بررسی

۴-۱. تطبیق سفرهای حضرت ابراهیم با الگوی سفر قهرمان

حضرت ابراهیم قهرمانی دینی و عرفانی است که می‌توان او را در شمار اسطوره‌های بشری قرار داد. اگرچه عالمان و حکیمان، پیامبران و اولیا را الگو و اسوه بشری می‌دانند، نه اسطوره؛ در تعریف‌های جدید از اسطوره، اسوه‌ها نیز می‌توانند در شمار اسطوره‌های بشری قرار گیرند؛ زیرا «اسطوره‌ها بازگوکننده واقعیت‌ها و حوادثی هستند که به‌واقع روی داده‌اند» (کنگرانی، ۱۳۸۸، ص. ۸۲). حضرت ابراهیم از پیامبرانی است که در قرآن، اسوه‌ای نیکو برای دیگران معرفی شده است (ممتحنه/۴) و بنابر آنچه درباره اسطوره بیان شد، می‌توان او را اسطوره‌ای بشری دانست. بااین حال، او با قهرمان اسطوره‌ای یک تفاوت اساسی دارد؛ اینکه «ناشناخته برای قهرمان دینی چندان ناشناخته نیست، بلکه وی می‌داند که کجا خواهد رفت، چه خواهد کرد و چگونه از سفر باز خواهد گشت» (زندلی‌طلب و بیگزاده، ۱۴۰۰، ص. ۱۵۱).

حضرت ابراهیم قهرمانی است که به‌سبب رسالت خطیری که بر عهده داشته، ناگزیر از سفر بوده است. در ادامه، شش سفر او بررسی و با الگوی سفر قهرمان تطبیق داده می‌شود. در پایان هر سفر نیز، چگونگی طی شدن مراحل و میزان مطابقت آن با الگوی کمبل تحلیل و تبیین خواهد شد.

۴-۱-۱. سفر اول - گزینش معبود حقیقی

این سفر به دعوت خداست. زمانی که خداوند ابراهیم را دوست خود می‌نامد، به او می‌گوید که توقف در راه دوستی شرط نیست؛ از مرحله تسلیم بگذر و سفر تفرید را آغاز کن (میدبی، ۱۳۷۱، ج. ۴۱۰/۳). ابراهیم که جوینده حقیقت است، به سرعت این دعوت را می‌پذیرد و عزیمت می‌کند؛ اما پیش از آن، به تشرّف رسیده و خداوند آگاهی لازم را به او عطا کرده است (انبیاء/۵۱). این هدایت و رشد پیش از رسیدن ابراهیم به بلوغ به او عطا شده است. بعضی آن را نبوّت دانسته و برخی دیگر آن را توفیق خیر، شناخت راه راست و آگاهی از صلاح دین خویش بیان کرده‌اند (میدبی، ۱۳۷۱، ج. ۲۶۱/۶).

ابراهیم با گذر از آستان و ورود به دنیای اجرام آسمانی قدم در شکم نهنگ می‌گذارد و به اعتقاد کمبل «توسط ناشناخته بلعیده می‌شود و به ظاهر می‌میرد» (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۹۶) تا دوباره متولد شود و به تحوّل دیگر دست یابد. ابراهیم بعد از عزیمت و گذر از مراحل آن، باز در مرحله تشرّف و جاده آزمون قرار می‌گیرد و با ستاره و ماه و خورشید آزمایش می‌شود و با خدا نامیدن هریک از آن‌ها از جمال توحید بازمی‌ماند. او ابتدا تلاش می‌کند که خدا را از طریق پدیده‌ها و با دلیل بشناسد؛ زیرا «در بدایت از دلیل چاره نیست، چنان‌که بدایت راه خلیل بود» (میدبی، ۱۳۷۱، ج. ۴۱۰/۳)؛ اما متوجه می‌شود که وجود هریک از آن‌ها قائم به وجود واحد است؛ زیرا «اول او را ملکوت آسمان و زمین نمودند تا از راه استدلال دلیل گرفت بر وجود صانع» (میدبی، ۱۳۷۱، ج. ۴۰۹/۳) و در نهایت با آوردن برهان‌هایی قاطع معبود خود را انتخاب می‌کند.

سفر روحانی او به این صورت تا درک کامل توحید ادامه می‌یابد؛ زیرا او مشرک نیست و مفهومش آن است که او از دل‌بستگی‌های دنیایی بریده است و توجهی به نفس خود ندارد (کیلر، ۱۳۹۴، ص. ۲۶۰). او با معرفت استدلالی به معرفت شهودی دست می‌یابد و با خدایش از درون و بیرون رازی واحد می‌گردد و این وظیفه بزرگ اوست؛ «رسیدن به معرفت وحدت در عین کثرت و معرفی آن به دیگران» (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۴۸). او باید این برکت را به قومش نیز برساند. سفر به پایان می‌رسد و زمان بازگشت است. ابراهیم با بازگشت از این تحوّل باطنی به هدایت بت‌پرستان می‌پردازد، اگرچه دعوت او را نمی‌پذیرند و خود را از این برکت محروم می‌سازند.

این سفر افزون‌بر مشابهت با الگوی کمبل با اسفار اربعه ملاصدرا نیز مطابقت دارد. ملاصدرا برای سالکان طریق حقیقت چهار سفر را به ترتیب برشمرده است: سفر از خلق به حق؛ سفر به حق در حق؛ سفر از حق به خلق؛ و سفر به حق در خلق (سجادی، ۱۴۰۱، ص. ۸۸). در این چهار سفر سالک به آگاهی می‌رسد و متحوّل می‌شود. در تطبیق سفر قهرمان نیز عارف در سفر نخست و مرحله جدایی از خلق به سوی حق حرکت می‌کند. در سفر دوم و در مرحله تشرّف به ولایت تامه می‌رسد و در سفر سوم و چهارم و در مرحله بازگشت باز به عالم کثرت و به میان خلق برمی‌گردد؛ درحالی‌که به مقام فرق بعد از جمع و به نبوّت تشریعی رسیده است، به هدایت مردم می‌پردازد (رفیعی‌راد و نامورمطلق، ۱۴۰۰، ص. ۱۱۰).

در کشف‌الاسرار به وضوح به نخستین سفر از اسفار اربعه اشاره شده است و سفرهای پس از آن را نیز در ادامه سیر و سلوک ابراهیم تا بازگشت به میان مردم می‌توان مشاهده کرد؛ «خلیل از خلق به حق می‌شد و حبیب از حق به خلق می‌آمد. او که از خلق به حق شود حق را به دلیل شناسد و او که از حق به خلق آید دلیل را به حق شناسد. نبینی که خلیل از راه دلیل در آمد به هر دلیلی که می‌رسید درو همی‌آویخت که «هذا ربی» و این بدایت حال وی بود چون به نهایت رسید جمال توحید به دیده عیان بدید» (میدبی، ۱۳۷۱، ج. ۲۹۹/۸) و به میان مردم بازگشت تا به راهنمایی آنان به سوی سعادت و کمال پردازد و برکت وجود خود را به آن‌ها رساند.

۴-۱-۱-۱. مرحله تشرّف اول:

- برکت نهایی: دریافت آگاهی لازم از سوی خداوند.

۴-۱-۱-۲. مرحله عزیمت:

- دعوت به آغاز سفر: به دعوت خداوند و به منظور تداوم سیر کمالی ابراهیم؛

- عبور از نخستین آستان: ورود به دنیای اجرام آسمانی؛

- شکم نهنگ: قدم گذاشتن به جهان پرتلاطم درون برای کسب آگاهی.

۴-۱-۱-۳. مرحله تشرّف دوم:

- جاده آزمون: خدا نامیدن ماه و خورشید و ستاره در ابتدا و روی گرداندن از آن‌ها با دیدن زوالشان؛

- برکت نهایی: دیدن جمال توحید.

۴-۱-۱-۴. مرحله بازگشت:

- عبور از آستان بازگشت: بازگشت به سوی قوم مشرک برای هدایت آنان.

این سفر در داشتن سه مرحله اصلی و شش مرحله فرعی با الگوی کمبل مشابهت دارد؛ اما با تفاوت‌هایی در ترتیب مراحل اصلی همراه است. در این سفر یک تشرّف پیش از مرحله عزیمت و یک تشرّف پس از آن وجود دارد؛ زیرا ابراهیم پیش از عزیمت به این سفر از لطف خداوندی و برکت او بهره‌مند می‌شود و پس از سفر نیز با جاده آزمون روبه‌رو است. در بررسی و تطبیق با مراحل فرعی نیز اگرچه بعضی از مراحل حذف شده‌اند؛ همان ترتیب الگوی کمبل مشاهده می‌شود. لازم به ذکر است که در اسطوره‌ها «پیک و منادی آغاز سفر اغلب تاریک، کریه و ترسناک است» (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۶۲)؛ اما در این سفر خود پروردگار منادی و دعوت‌کننده به سفر است.

۴-۱-۲. سفر دوم - ابراهیم در آتش

این سفر بیرونی- درونی است. ابراهیم علیه نمرود و بت‌پرستان قیام می‌کند و نمرود فرمان می‌دهد که او را به آتش افکنند. این سفر در ظاهر به خواست نمرود است؛ اما در حقیقت اراده ابراهیم سبب شده است که پروردگار رهرو خود را در وقتی خوش قرار دهد و به فرشتگان بگوید: «او خلوتگاه دوستی می‌طلبد، خواهد تا یک نفس بی‌زحمت اغیار در آن خلوتگاه با ما پردازد» (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۳۷۷/۱). ابراهیم عزیمت می‌کند و با عبور از آستان و ورود به مکانی که برایش آماده شده است، قدم در شکم نهنگ می‌گذارد تا تولدی دوباره یابد. او به دنیای درون پا می‌گذارد و با توکل به خدا پیش می‌رود؛ زیرا توکل شرط ایمان و ستون توحید است (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۱۲/۸). به همین سبب، خداوند به فرشتگان امر می‌کند تا زمانی که ابراهیم را با منجنیق به میان آتش می‌اندازند از او محافظت کنند تا به سلامت بر زمین فرود آید (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۲۶۸/۶). هنگامی که وی در آتش است و جبرئیل نزد او می‌رود و از حاجتش می‌پرسد، با اینکه حاجت دارد، خود را بی‌نیاز از جبرئیل می‌پندارد و حتی بازگو کردن حاجتش را ناشایست می‌داند؛ زیرا ایمان دارد که خدا احوال او را می‌داند و همین کافی است (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۲۶۷/۶).

آتش عشق الهی وجود ابراهیم را در بر می‌گیرد؛ چنان‌که آتش نمرود در برابر آن شعله‌ای بی‌فروغ است. او با گفتن «لااله الا الله» حصاری امن برای خود می‌سازد (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۱۹۹/۹) و در گذر از جادهٔ آزمون به خدا توکل می‌کند؛ بنابراین، از جان این عارف، بوستانی با هزاران نکتهٔ لطیف و بدیع پدید می‌آید (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۲۷۴/۶) و بار دیگر برکت به او می‌رسد و به سلامت از آتش بیرون می‌آید.

۴-۱-۲-۱. مرحلهٔ عزیمت:

- دعوت به آغاز سفر: در جایی با ارادهٔ نمرود و در جایی دیگر به خواست ابراهیم برای خلوت با دوست؛
- عبور از نخستین آستان: پذیرش مجازات؛
- امدادهای غیبی: محافظت از ابراهیم توسط فرشتگان؛
- شکم نهنگ: ورود به قلمرو سوزان عشق الهی.

۴-۲-۲. مرحلهٔ تشرّف:

- جادهٔ آزمون: توکل به خدا و پذیرفتن یاری جبرئیل؛
- برکت نهایی: سرد شدن آتش بر او.

۴-۳-۱. مرحلهٔ بازگشت:

- عبور از آستان بازگشت: بازگشت با وجودی سرشار از عشق الهی و دعوت دوباره به خداپرستی.
- در تطبیق این سفر با الگوی کمبل شباهت در همهٔ مراحل اصلی و هفت مرحله از مراحل فرعی مشاهده می‌شود و ترتیب مراحل اصلی نیز کاملاً منطبق با سفر قهرمان است؛ اما در دو مرحلهٔ فرعی که عبور از نخستین آستان و امدادهای غیبی است، جابه‌جایی وجود دارد. نکتهٔ دیگر آنکه در اسطوره‌ها امداد رسان اغلب پیر و زشت است (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۷۵)؛ اما در این سفر جبرئیل و دیگر فرشتگان به امر خداوند از ابراهیم محافظت و او را یاری می‌کنند که از عالم ملکوت و سراسر نور هستند.

۴-۳-۲. سفر سوم - خروج از بابل

سفری بیرونی که پس از نجات ابراهیم از آتش نمرود است. هنگامی که ابراهیم را به آتش می‌اندازند، او خداوند را نجات‌دهنده و کافی می‌داند و با پذیرش قضای الهی به آتش وارد می‌شود. پس از نجات از آتش، اعلام می‌کند که از دارالکفر مهاجرت می‌کنم و به فرمان و رضای پروردگار به سمت شام می‌روم و او مرا به مقصدم هدایت خواهد کرد. بعد از رسیدن به شام، از او می‌خواهند حاجتش را بگویند و او فرزندی صالح از خداوند طلب می‌کند؛ سپس به ولادت پسری حلیم بشارت داده می‌شود (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۲۸۷/۸). خداوند ابراهیم را به این سفر دعوت می‌کند و او با خروج از آن سرزمین، از نخستین آستان می‌گذرد و وارد شام می‌شود؛ سرزمینی ناشناخته و جدید که مقصد سفر اوست. پس از آن، مأمور می‌شود هاجر و اسماعیل را به بیابانی دور از خود منتقل کند؛ مأموریتی که آزمونی برای اوست و سفری دیگر را در آینده رقم می‌زند. برکتی که پس از سفر به شام نصیب ابراهیم می‌شود، فرزندی است که خود از خداوند خواسته بود. در این سفر بازگشتی وجود ندارد؛ زیرا سفر او به ارادهٔ خداوند و برای رهایی از نمرود و آن سرزمین صورت گرفته است و بازگشت به آنجا معنایی ندارد.

۴-۱-۳-۱. مرحله عزیمت:

- دعوت به آغاز سفر: به دعوت و خواست خدا؛
- عبور از نخستین آستان: پذیرش سفر و خروج از بابل؛
- شکم نهنگ: ورود به سرزمینی جدید و ادامه مسیر کمال.

۴-۱-۳-۲. مرحله تشرّف:

- جاده آزمون: بردن همسر و فرزندش به مکه؛
- برکت نهایی: دادن فرزند به او.

در تطبیق این سفر با الگوی کمبل در دو مرحله اصلی و پنج مرحله فرعی شباهت وجود دارد و ترتیب آن نیز با الگو مطابقت کامل دارد؛ اما یکی از مراحل اصلی یعنی بازگشت مشاهده نمی‌شود. بنابر آنچه در الگوی سفر قهرمان مشاهده می‌شود، اغلب قهرمان بعد از مکاشفه روحی در بازگشت مشکل دارد و نمی‌خواهد به زندگی پریاهوی قبلی بازگردد و آسان‌ترین راه را سپردن جامعه به دست شیطان می‌داند (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۹۶)؛ اما دلیل برگشتن ابراهیم متفاوت است. او به راهنمایی خداوند در سرزمینی دیگر ساکن شده است و بازگشت او زمانی معنا دارد که بتواند دیگران را از برکت وجود خود بهره‌مند سازد. کسی در بابل منتظر بازگشت او و هدایتش نیست و برگشت او به آنجا فایده‌ای ندارد.

۴-۱-۴. سفر چهارم - در طلب عین‌الیقین

سفر بعدی این قهرمان نیز درونی و برخاسته از یک پرسش است. او می‌خواهد بداند که مردگان چگونه زنده می‌شوند تا به یقین کامل رسد؛ زیرا یقین ظهور نور حقیقت از روی مکاشفه و شهادت وجد و ذوق است و دلالت‌های عقلی و نقلی در میان نیست. تا زمانی که آن نور از پس حجاب باشد نور ایمان است و زمانی که حجاب برداشته شود، نور یقین است (کاشانی، ۱۳۷۶، ص. ۷۵). ابراهیم می‌خواهد حقیقت را با چشم ببیند و علم یقینش به عین‌الیقین و ایمان استدلالی او به ایمان حسی تبدیل شود (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۷۱۲/۱). پروردگار دعایش را اجابت می‌کند و برکت را قبل از عزیمت به او می‌رساند و ابراهیم به خواست خود به این سفر باطنی می‌رود.

ابراهیم برای رسیدن به جواب باید به امر پروردگار چهار پرنده را بکشد. او با این کار از نخستین آستان می‌گذرد و با ورود به اعماق درون خود به شکم نهنگ قدم می‌گذارد. برای دیدن حقیقت باید باطن را از هواهای نفسانی پاک کرد. آزمون او آغاز می‌شود و عنایت الهی به یاری او می‌آید؛ زیرا کسی که به دنبال شناخت و اعتلای خود است با موهبت به‌سوی دیگر اقیانوس حیات می‌رسد (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۳۳). خداوند مسیر درست رسیدن به یقین و حیات طیب را به او نشان می‌دهد و از او می‌خواهد که باطن خود را از طاووس دنیا، غراب حرص، خروء شهوت و کرکس امل تطهیر کند تا به آرامش قلبی رسد (میدی، ۱۳۷۱، ج. ۷۱۸/۱) و با طهارت درون به مقصد نهایی دست یابد. او با عمل به آنچه خواسته‌اند به هدف خود و به برکتی جاودانه می‌رسد و با قلبی مطمئن و متحوّل به دنیای عادی بازمی‌گردد.

۴-۱-۴-۱. مرحله تشرّف اول:

- برکت نهایی: اجابت دعای ابراهیم.

۴-۱-۴. مرحله عزیمت:

- دعوت به آغاز سفر: به اراده ابراهیم؛
- عبور از نخستین آستان: پذیرش کشتن چهار پرنده؛
- شکم نهنگ: کوشش برای رسیدن به یقین قلبی؛
- امدادهای غیبی: راهنمایی او به طهارت دل از هواهای نفسانی.

۴-۱-۳. مرحله تشرّف دوم:

- جاده آزمون: تزکیه درون؛
- برکت نهایی: رسیدن به یقین و حیات طیبه و پی بردن به راز جاودانگی.

۴-۱-۴. مرحله بازگشت:

- عبور از آستان بازگشت: بازگشت از سفر همراه با اطمینان قلبی.
- این سفر در تطبیق با سفر قهرمان دارای سه مرحله اصلی و هفت مرحله فرعی است؛ اما تشرّف در دو مرتبه دیده می‌شود. ابراهیم پیش از سفر درخواستی از خداوند دارد و پروردگار با رواکردن دعای او برکت نخست را به او می‌رساند و راه رسیدن به جواب را برای او روشن می‌سازد و در مرتبه دوم نیز با رساندن او به یقین، او را از این برکت برخوردار می‌کند. در بررسی مراحل فرعی نیز علاوه بر حذف بعضی مراحل، یک جابه‌جایی نیز در ترتیب مراحل فرعی عزیمت مشاهده می‌شود؛ زیرا امدادهای غیبی که سومین مرحله است، در آخرین مرحله قرار گرفته است.

۴-۱-۵. سفر پنجم - هجرت به مکه

سفر بعدی او سفری بیرونی است که در قرآن علتی ندارد؛ اما در کشف‌الاسرار غیرت ساره دلیل این سفر نشان داده می‌شود (مبیدی، ۱۳۷۱، ج. ۲۷۰/۵) و او دعوت‌کننده است. خداوند با حمایت خود، مقصد را به ابراهیم نشان می‌دهد و او به همراه هاجر و اسماعیل از شهر خارج می‌شود. ابراهیم به شکم نهنگ قدم می‌گذارد؛ زیرا باید با خواهش‌های نفسانی خود بجنگد و رضایت دهد که آن‌ها را در آن سرزمین خشک و بی‌سکنه باقی گذارد. او با این کار خود به جهانیان «طریق توکل و ترک اعتماد بر اسباب» (مبیدی، ۱۳۷۱، ج. ۲۸۳/۵) را می‌آموزد و دعا می‌کند که آنجا سرزمینی امن برای ساکنانش باشد که در ظاهر منظور امنیت جسمی، مالی و جانی آنان است؛ اما در باطن می‌گوید: «هر که درین شهر شود او را از عذاب خود ایمن گردان و به آتش قطیعت مسوزان» (مبیدی، ۱۳۷۱، ج. ۳۶۵/۱). او همسر و فرزندش را در آنجا رها می‌کند و به تنهایی از این سفر بازمی‌گردد.

۴-۱-۵. مرحله عزیمت:

- دعوت به آغاز سفر: به خواست همسر ابراهیم؛
- امدادهای غیبی: راهنمایی به سوی مقصد؛

- عبور از نخستین آستان: خروج از شام؛
- شکم نهنگ: مواجهه با رنج جدایی از زن و فرزند.

۴-۱-۵-۲. مرحله تشرّف:

- جاده آزمون: اعتماد و توکل به پروردگار و ترک هاجر و اسماعیل؛
- برکت نهایی: اجابت دعای ابراهیم و تبدیل آن بیابان به مکانی امن و پُربرکت.

۴-۱-۵-۳. مرحله بازگشت:

- عبور از آستان بازگشت: بازگشت به شام.
- این سفر در داشتن سه مرحله اصلی و هفت مرحله فرعی با الگوی کمبل مشابهت دارد و ترتیب ساختار آن نیز در تمامی مراحل اصلی و فرعی با الگو مطابقت دارد؛ البته یک تفاوت در ماهیت آن مشاهده می‌شود. در اسطوره قهرمان می‌تواند دعوت را نپذیرد و رد کند؛ زیرا او نمی‌خواهد از آنچه که به آن علاقه دارد، دست بردارد (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۶۸)؛ اما ابراهیم این دعوت را می‌پذیرد، اگرچه پذیرش آن برای او دشوار است.

۴-۱-۶. سفر ششم - آبادانی کعبه و تطهیر آن

سفری بیرونی— درونی که به دعوت خداوند و برای عمارت خانه کعبه است تا هم ابراهیم را بزرگ بدارد و هم آیین مؤمنان را تازه گرداند. ابراهیم برای اجرای فرمان الهی به همراه فرزندش رهسپار می‌شود. جبرئیل بر ساخت خانه نظارت می‌کند و اسماعیل سنگ می‌آورد و سکینه‌ای نیز مانند ابر بر چهار سوی زمین سایه می‌اندازد تا ابراهیم بنا را براساس آن بسازد (میبی، ۱۳۷۱، ج. ۳۵۸/۱). این مأموریت با حمایت الهی به پایان می‌رسد و ابراهیم با نظر به کعبه دعا می‌کند که خداوند کارش را بپذیرد؛ بنابراین، خطاب می‌شود: «ساخته خود منگر، توفیق و معونت ما نگر و جهد خود مبین، ارادت و عنایت ما بین» (میبی، ۱۳۷۱، ج. ۳۷۰/۶). ابراهیم با آگاهی قدم به شکم نهنگ می‌گذارد تا با تزکیه درون آزمون پیش‌رو را با سربلندی بگذرانند. او متوجه می‌شود که همه چیز با عنایت پروردگار و توفیق الهی است و نظر به کارش بتی در طریق الله است. او رهرو راه کمال است و حالاتی متغیر از خوف و رجا و قبض و بسط دارد؛ زیرا هنوز از تلوین به هیئت تمکین نرسیده است. او بین لطف خداوند و فقر نفس خود مانده است. با دیدن لطف خدا و فضل او به زبان بسط، آمرزش پدر گمراهش را طلب می‌کند و با دیدن فقر نفس خود به زبان قبض، دورماندن خود و فرزندانش را از پرستش بت‌ها تقاضا می‌نماید (میبی، ۱۳۷۱، ج. ۲۸۲/۵). او اکنون از دیدن فعل خود رویگردان است و آن را توفیق الهی می‌داند.

آزمون دیگر او به امر خدا و برای تطهیر خانه کعبه است. گفته‌اند: «تطهیر خانه آن است که بنای آن بر تقوی نهند؛ یعنی که تقوی را و رضای خدا را بنا نهند» (میبی، ۱۳۷۱، ج. ۳۵۰/۱). به اعتقاد میبیدی، منظور طهارت دل از ماسوی الله و توجه کامل به حق است؛ زیرا دل اصل وجود است و هر اندازه که از دلبستگی‌های دنیایی به دور باشد به حق نزدیک‌تر و نزد او محبوب‌تر است.

ابراهیم از این آزمایش‌ها به سلامت می‌گذرد و خداوند بر کتی سزاوار برای او می‌فرستد و قدمش را قبله جهانیان معرفی می‌کند تا عالمیان جایگاه او را در نزد حق مشاهده کنند و بدانند این اثر قدم بر روی سنگ و این «مقام ابراهیم،

ایستادن گاه اوست در خَلت» (مبیدی، ۱۳۷۱، ج. ۲/۲۲۳)؛ زیرا هرچه داشت برای رضای دوست رها کرد. اکنون مرحله پایانی سفر و زمان بازگشت از این سیر معنوی است. بازگشتی پیروزمندانه و پُربرکت؛ زیرا ابراهیم دعا می‌کند که بنده‌ای تسلیم حق باشد و خاندانش نیز چنین باشند (بقره/۱۲۸) و خواسته او اجابت می‌شود.

۴-۱-۶-۱. مرحله عزیمت:

- دعوت به آغاز سفر: به خواست پروردگار؛
- عبور از نخستین آستان: پذیرش امر پروردگار؛
- امدادهای غیبی: راهنمایی و نظارت جبرئیل بر کار ابراهیم؛
- شکم نهنگ: طهارت باطن از غیر خدا.

۴-۱-۶-۲. مرحله تشرّف:

- جاده آزمون: مشاهده توفیق الهی در هر کاری و توجه بیشتر به خودسازی؛
- برکت نهایی: بیان منزلت او نزد جهانیان با قراردادن قدمگاهش به عنوان قبله گاه مؤمنان.

۴-۱-۶-۳. مرحله بازگشت:

- عبور از آستان بازگشت: افزایش صفای دل با اجرای فرمان الهی و بازگشت به سوی مردم.
- این سفر در تطبیق با الگوی کمبل، سه مرحله اصلی و هفت مرحله فرعی دارد. در ترتیب مراحل اصلی، شباهت کاملی وجود دارد؛ اما در ترتیب مراحل فرعی، به جز حذف برخی مراحل، در مراحل «امدادهای غیبی» و «عبور از نخستین آستان» نیز جابه‌جایی مشاهده می‌شود. در اسطوره‌ها، امدادرسان با استفاده از طلسم و مأموران مخفی، قهرمان را یاری می‌کند (کمبل، ۱۴۰۲، ص. ۱۰۵)؛ اما در این سفر، خداوند جبرئیل را آشکارا به یاری ابراهیم می‌فرستد.

۵. نتیجه‌گیری

هر قهرمان مراحل را طی می‌کند تا به مقصود و مطلوب خود برسد و اطرافیانش را نیز از آن برکت بهره‌مند گرداند. همین امر موجب می‌شود که مراحل همانند برای تمامی قهرمانان در هر سفری پدید آید؛ اگرچه در ماهیت با تفاوت‌های بسیاری همراه باشد. کمبل این همانندی را در سه مرحله اصلی عزیمت، تشرّف و بازگشت و هفده مرحله فرعی بیان کرده است. با بررسی شش سفر از سفرهای حضرت ابراهیم و تطبیق آن‌ها با الگوی کمبل، می‌توان این شباهت را در وجود مراحل اصلی و برخی مراحل فرعی مشاهده کرد؛ خواه سفر بیرونی باشد، خواه درونی یا بیرونی—درونی. یافته‌ها نشان می‌دهد که در پنج سفر از شش سفر ابراهیم، هر سه مرحله اصلی عزیمت، تشرّف و بازگشت وجود دارد. از میان مراحل فرعی نیز دعوت به آغاز سفر، امدادهای غیبی، عبور از نخستین آستان، شکم نهنگ، جاده آزمون‌ها، برکت نهایی و عبور از آستان بازگشت مشاهده می‌شود. بنابراین، تفاوت میان این سفرها عمدتاً در ترتیب و تعداد مراحل اصلی و فرعی است.

با بررسی مراحل اصلی این سفرها مشخص شد که باوجود شباهت‌های موجود، در دو سفر مرحله تشرّف در نخستین مرحله قرار می‌گیرد و پس از عزیمت دوباره تکرار می‌شود؛ زیرا پیش از آغاز این دو سفر، خداوند برکتی را به ابراهیم

بخشیده است. همچنین، در یکی از سفرها مرحله بازگشت وجود ندارد؛ زیرا مردم خواهان بهره‌مندی از برکت وجود ابراهیم نیستند و بازگشت او به میان آنان سودی در پی ندارد.

در بررسی مراحل فرعی نیز پنج تا هفت مرحله فرعی از این الگو که پیش از این ذکر شد، به صورتی ثابت و تکراری در سفرهای ابراهیم مشاهده می‌شود که از این مراحل، امدادهای غیبی در چهار سفر، عبور از آستان بازگشت در پنج سفر و بقیه مراحل در هر شش سفر وجود دارد و در بعضی از مراحل افزون بر شباهت‌های موجود، تفاوت‌هایی نیز در ماهیت آن دیده می‌شود که به شرح زیر است:

- در اسطوره‌ها دعوت‌کننده به این سفر، زشت و ترسناک است و امدادهای غیبی نیز با استفاده از طلسم‌ها و توسط مأمورانی پیر و زشت به قهرمان می‌رسد؛ اما در داستان ابراهیم، منادی خدایی است که مظهر کمال و جمال است و امدادهای او نیز بدون واسطه یا با فرستادن جبرئیل، فرشته مقرب الهی، به قهرمان می‌رسد؛

- در اسطوره قهرمان می تواند دعوت را نپذیرد و رد کند؛ اما ابراهیم همه دعوت ها را می پذیرد، اگر چه برای او ناخوشایند باشد؛ مانند مهاجرت خانواده اش؛

- قهرمان اسطوره‌ای پس از پایان سفر ممکن است از بازگشت خودداری کند یا دچار تردید شود؛ اما حضرت ابراهیم تنها در یک سفر که به امر خدا و برای نجات از نمرود و آن سرزمین بوده است، از بازگشت خودداری می‌کند.

آنچه در تطبیق و مقایسهٔ این سفرها با یکدیگر شایان توجه است، وجود مراحل فرعی مشابه در هر شش سفر است. این مشابهت، از وجود ساختار و الگویی خاص در سفرهای این پیامبر الهی و قهرمان دینی حکایت دارد.

جدول (۱) و شکل (۱) بیانگر این الگوی خاص در سفرهای حضرت ابراهیم است:

جدول ۱. مراحل سفرهای حضرت ابراهیم براساس الگوی سفر قهرمان

عنوان سفر	نوع سفر			مرحله سفر																
	بیرونی	درونی	بیرونی-درونی	عزیمت					تشرّف					بازگشت						
				دعوت به آغاز سفر	ردّ دعوت	املاهای غیبی	عبور از نخستین آستان	شکم نهنگ	جاده آزمون‌ها	ملاقات با خدایانو	زن در نقش وسوسه گر	آشتی با پدر	خدایگان	برکت نهایی	امتناع از بازگشت	فرار جادویی	دست نجات از خارج	عبور از آستان بازگشت	اریاب دو جهان	زندگی آزاد
گزینش معبود حقیقی		*		*			*		*		*		*		*		*			
براهیم در آتش		*		*			*		*		*		*		*		*			
خروج از بابل	*			*			*		*		*		*		*		*			
در طلب عین الیقین		*		*			*		*		*		*		*		*			
سجرت به مکه	*			*			*		*		*		*		*		*			
بادانی کعبه و تطهیر آن			*	*			*		*		*		*		*		*			
جمع	۲	۲	۲	۶	۰	۴	۶	۶	۶	۶	۰	۰	۰	۰	۶	۰	۰	۵	۰	۰

عبور از آستان بازگشت	پرکت‌های	جاده آزمون‌ها	نیم‌هفتک	عبور از نخستین آستان	امدادهای غیبی	دعوت به آغاز سفر	
							گزینش معبود حقیقی
							ابراهیم در آتش
							خروج از بابل
							در طلب عین الیقین
							هجرت به مکه
							آبادانی کعبه و تطهیر آن

شکل ۱. نمودار خطی سفرهای حضرت ابراهیم

منابع

قرآن کریم

- آریان، حسین (۱۳۹۳). سفر از منظر قرآن، عرفان و ادبیات عرفانی. فصلنامه ادبیات فارسی، ۵(۱۳)، ۱۷۰-۱۹۳.
- <https://www.sid.ir/paper/168512/fa>
- بالو، فرزاد (۱۳۹۵). از قوس هرمونوتیکی ریکور تا نوبت‌های سه گانه تفسیری میدی در کشف الاسرار. نقد و نظریه ادبی، ۲(۲)، ۳۰-۵.
- <https://sid.ir/paper/265573/fa>
- پژوهنده، لیلا، و دستغیب، مریم‌سادات (۱۴۰۳). داستان تحول در کشف الاسرار و عدةالابرار میدی. فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، ۱۶(۳۸)، ۱۵۷-۱۸۹.
- <https://doi.org/10.22051/jml.2024.47402.2579>
- رفیعی‌راد، رضا، و نامورمطلق، بهمن (۱۴۰۰). تطبیق سفرهای چهارگانه عارف در منظر ملاصدرا و نظریه تک‌اسطوره جوزف کمبل. پژوهشنامه عرفان، ۱۲(۲)، ۸۹-۱۱۴.
- <https://erfanmag.ir/article-1-866-fa.html>
- زندى طلب، احسان، و بیگ‌زاده، خلیل (۱۴۰۰). تحلیل ساختاری معراج‌نامه ابن‌سینا بر پایه سفر قهرمان کمپیل. ادب فارسی، ۱۱(۲)، ۱۳۵-۱۵۳.
- <https://doi.org/10.22059/jpl.2022.335342.1999>
- سجادی، سید جعفر (۱۴۰۱). فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی (چ. ۱۱). طهوری.
- سجادی، سید علی‌محمد، دماوندی، مجتبی، و جمعه، معصومه (۱۳۹۵). مقامات حضرت ابراهیم در متون عرفانی منشور فارسی (تا قرن ششم) باتکیه بر کشف الاسرار. فصلنامه عرفان اسلامی، ۱۳(۴۹)، ۱۳-۳۷.
- <https://www.noormags.ir/view/en/articlepage/1434652>

سمیع‌زاده، رضا، و خجسته گزافرویدی، سجاد (۱۳۹۵). تحلیل ساختاری سفر قهرمان در حماسه و عرفان براساس نظریه جوزف کمبل. فصلنامه علمی-تخصصی مطالعات زبان و ادبیات غنایی، ۶(۲۱)، ۴۷-۵۶.

<https://sanad.iau.ir/Journal/lyriclit/Article/979532>

شمیسا، سیروس (۱۳۸۳). نقد ادبی (چ. ۴). فردوس.

شهسواری، محمدحسن (۱۴۰۱). حرکت در مه (چ. ۹). چشمه.

شیرانی، مریم، محمدی فشارکی، محسن، و میرباقری فرد، سید علی اصغر (۱۳۹۷). سلوک عرفانی در کشف الاسرار.

فصلنامه عرفان اسلامی، ۱۴(۵۶)، ۱۳-۳۶. <https://sid.ir/paper/520827/fa>

قشیری، عبدالکریم (۱۳۸۱). رساله قشیریه (ابوعلی حسن بن احمد عثمانی، مترجم؛ چ. ۷). انتشارات علمی و فرهنگی.

کاشانی، عزالدین محمود (۱۳۷۶). مصباح‌الهدایه و مفتاح‌الکفایه (جلال‌الدین همایی، مصحح؛ چ. ۵). هما.

کمبل، جوزف (۱۴۰۱ الف). سفر قهرمان (عباس مخبر، مترجم؛ چ. ۴). مرکز.

کمبل، جوزف (۱۴۰۱ ب). قدرت اسطوره (عباس مخبر، مترجم؛ چ. ۱۸). مرکز.

کمبل، جوزف (۱۴۰۲). قهرمان هزار چهره (شادی خسروپناه، مترجم؛ چ. ۱۳). گل آفتاب.

کنگرانی، منیژه (۱۳۸۸). تحلیل تک‌اسطوره نزد کمبل با نگاهی به روایت یونس و ماهی. پژوهشنامه فرهنگستان هنر،

۳(۴)، ۷۴-۹۱. <https://www.sid.ir/paper/499653/fa>

کیلر، آنابل (۱۳۹۴). هرمنوتیک صوفیانه در تفسیر کشف الاسرار میبدی (جواد قاسمی، مترجم). میراث مکتوب.

محسنی، آزاده، آتش سودا، محمدعلی، و ساجدی‌راد، سید محسن (۱۴۰۱). شبکه‌های رمزی در نوبت سوم کشف الاسرار.

نشریه علمی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، ۱۵(۷۲)، ۱۷-۳۳.

<https://www.sid.ir/paper/954715/fa>

میبدی، ابوالفضل رشیدالدین (۱۳۷۱). کشف الاسرار و عدةالابرار (۱۰ جلد؛ به‌اهتمام علی اصغر حکمت، چ. ۵). امیرکبیر.

نامور مطلق، بهمن (۱۳۹۲). درآمدی بر اسطوره‌شناسی، نظریه‌ها و کاربردها. سخن.

نسفی، عزیزالدین (۱۳۶۲). الانسان الکامل (ماریژان موله، مصحح و مقدمه‌نویس). طهوری.

ووگلر، کریستوفر (۱۳۸۷). سفر نویسنده (محمد گذرآبادی، مترجم). مینوی خرد.

References

The Holy Quran

Arian, H. (2009). "Journey" as viewed by the Holy Quran, mysticism, and mystical literature. *Persian Literature*, 5(13), 93-170. <https://www.sid.ir/paper/168512/fa> [In Persian]

Baloo, F. (2016). From Ricœur's hermeneutic arc to the tripartite interpretive stages in Meybodi's *Kashf al-Asrar*. *Literary Theory and Criticism*, 1(2), 5-30. <https://sid.ir/paper/265573/fa> [In Persian]

Campbell, J. (2022a). *The Hero's journey* (A. Mokhber, Trans.; 4th Ed.). Markaz. [In Persian]

Campbell, J. (2023). *The Hero with a thousand faces* (Sh. Khosropanah, Trans.; 13th Ed.). Gol-e Aftab. [In Persian]

Campbell, J. (2022b). *The Power of myth* (A. Mokhber, Trans.; 18th Ed.). Markaz. [In Persian]

Kangarani, M. (2009). Campbell's Theory of monomyth analysis with a glance at the narrative of jonah and the fish. *Research journal of the Iranian Academy of Arts*, 3(4), 74-91.

<https://www.sid.ir/paper/499653/fa> [In Persian]

Kashani, E. M. (1997). *Mesbâh-al-Hedâye va Meftâh-al-Kefâyah* (J. Homaei, Ed.; 5th Ed.). Homa. [In

- Persian]
- Keeler, A. (2015). *The Qur'an commentary of Rashid al-din Maybudi* (J. Qasemi, Trans.). Miras-e Maktoob. [In Persian]
- Maybudi, A. R. (1992). *Kašf-al-Asrâr va Oddat-al-Abrâr* (A. A. Hekmat, Ed.; 5th Ed.). Amir Kabir. [In Persian]
- Mohseni, A., Atash Soda, M. A., & Sajedi Rad, S. M. (2022). Codified networks in the third part of kashf al-Asrar. *Journal of Stylistic of Persian Poem and Prose (Bahar-e-Adab)*, 15(72), 17-33. <https://www.sid.ir/paper/954715/fa> [In Persian]
- Namvar Motlagh, B. (2013). *An introduction to mythology*. Sokhan. [In Persian]
- Nasafi, A. (1983). *Al-Ensân-al-Kâmel* (Correction and introduction by M. Mole). Tahuri.
- Pazhoohandeh, L., & Dastgheib, M. S. (2024). "The Story of Transformation" in *Kashf-al-Asrar va Oddat-al-Abrar. Mystical Literature*, 16(38), 97-167. <https://doi.org/10.22051/jml.2024.47402.2579> [In Persian]
- Qashiri, A. (2002). *The Qashiriyya Treatise* (Abu Ali Hassan bin Ahmad Osmani, Trans.; 7th Ed.). Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Rafiei Rad, R., & Namvar Motlagh, B. (2022). A comparative study of Theosophist's Quadruplet Journeys, in Mulla Sadra's perspective, and Joseph Campbell's theory of monomyth. *Journal of Islamic Mysticism*, 12(24), 89-114. <https://erfanmag.ir/article-1-866-fa.html> [In Persian]
- Sajjadi, S. A. M., Damavandi, M., & Juma, M. (2016). The positions of prophet Abraham in Persian mystical prose texts (until the sixth century) with emphasis on *Kashf al-Asrar*. *Islamic Mysticism Quarterly*, 13(49), 13-37. <https://www.noormags.ir/view/en/articlepage/1434652> [In Persian]
- Sajjadi, S. J. (2023). *Farhang Estelâhât va Ta'birât Erfâni* (11th Ed.). Tahuri. [In Persian]
- Samizadeh, R., & Khojasteh Gazzafroudi, S. (2016). Structural analysis of the Hero's Journey in epics and mysticism based on Joseph Campbell's theory. *Quarterly Journal of Language and Literature Studies*, 6 (21), 47-56. <https://sanad.iau.ir/Journal/lyriclit/Article/979532> [In Persian]
- Shahsavari, M. (2022). *Movement in the Fog* (9th Ed.). Cheshme. [In Persian]
- Shamisa, S. (2004). *Literary Criticism* (4th Ed.). Ferdows. [In Persian]
- Shirani, M., Mohammadi Fasharaki, M., & Mirbagherifard, S. A. (2018). Mystical path in the discovery of secrets. *Quarterly Journal of Islamic Mysticism*, 14 (56), 13-36. <https://sid.ir/paper/520827/fa> [In Persian]
- Vogler, C. (2008). *The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers* (M. Gozarabadi, Trans.; 1st Ed.). Minooye Kherad. [In Persian]
- Zanditalab, E., & Baygzade, K. (2022). The structural analysis of Ebn-e Sina's Merajnameh according to Campbell's model of the Hero's Journey. *Persian Literature*, 11(2), 135-153. <https://www.sid.ir/paper/966884/fa> [In Persian]